

Həsən Bayram oğlu Bayramov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru

Bakı Qızlar Universitetinin Pedaqogika kafedrasının müdiri

<https://orcid.org/0000-0003-2415-0284>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).20-26](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).20-26)

XANLAR PEDAQOJİ MƏKTƏBİNİN FƏALİYYƏTİNİN BƏZİ TARİXİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

Гасан Байрам оглы Байрамов

доктор педагогических наук

заведующий кафедрой педагогики Бакинского Университета для Девушек

О НЕКОТОРЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХАНЛАРСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Hasan Bayram Bayramov

doctor of pedagogical sciences

head of the department of Pedagogy at Baku University for Girls

ABOUT SOME HISTORICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF KHANLAR PEDAGOGICAL SCHOOL

Xülasə. Məqalədə Qərbi azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsinin müəllim və tələbələrin taleyində oynadığı həlledici rolun tarixi, sosial, pedaqoji və mənəvi meylləri araşdırılır. Deportasiyadan əziyyət çəkən İrəvanda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Texnologiya Məktəbinin tarixi əhəmiyyəti, o cümlədən 1948-1971-ci illərdə deportasiya dövrünə aid kadrların çalışdığı Xanlar Pedaqoji Məktəbinin tədris-pedaqoji fəaliyyəti xüsusi vurğulanır.

Açar sözlər: *deportasiya, Xanlar rayonu, milli maarifçilik, Qərbi Azərbaycan*

Резюме. В статье рассматриваются исторические, социальные, педагогические и нравственные тенденции решающей роли, которую сыграла депортация западных азербайджанцев из Армении в судьбах учителей и учеников. Особо освещено историческое значение пострадавшего от депортации Азербайджанского государственного педагогического технологического училища в Иреване, а также учебно-педагогическая деятельность Ханларского педагогического училища, укомплектованного выходцами периода депортации в 1948-1971 годах.

Ключевые слова: *депортация, Ханларский район, национальное образование, Западный Азербайджан.*

Summary. The article deals with the historical, social, pedagogical and moral tendencies of the decisive role that the deportation of western Azerbaijanis from Armenia played in the fate of teachers and pupils. Particularly the historical importance of Azerbaijan State Pedagogical Technological School in Irevan that suffered from the deportation, as well as the training – pedagogical activity of the Khanlar Pedagogical School staffed by the immigrants of the deportation period during 1948-1971 is elucidated.

Key words: *deportation, Khanlar region, national education, Western Azerbaijan.*

Qısa tarixi rəqurs

Sovet dövrü Ermənistanda Nəriman Nərimanov adına Azərbaycan Türk Pedaqoji Texnikumu (*kolleci – H.B*) çox çətin şəraitdə, ermənilərin milli azlığa çevirdikləri azərbaycanlıların tədris-pedaqoji mərkəzi olaraq hər cür təxribat-

ları şəraitində öz varlığını qoruyub saxlamışdır. “İrəvan Azərbaycan Pedaqoji Məktəbi fəaliyyət göstərdiyi 1924-1949-cu illər ərzində tək cə tədris müəssisəsi kimi deyil, eyni zamanda Qərbi Azərbaycanda ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, incəsənətimizin inkişafında, formalaşmasın-

da və qorunmasında çox böyük rol oynamışdır” (4, s.58).

Texnikum bununla kifayətlənməmiş, həm Çar Rusiyası dövrü İrəvan ərazisində fəaliyyət göstərmiş qəza məktəbləri, gimnaziya, progimnaziya və Müəllimlər seminariyasında çalışmış ərəb, fars, türk, rus dillərində sərbəst danışan ziyalıların tədris-pedaqoji irsini davam etdirmiş, həm də Sovet hakimiyyətinin ilk illərində azərbaycanlıların Ermənistan adlı ərazidə milli varlığını, xüsusilə mədəni-maarif işini qorumaq kimi müqəddəs missiyanın da daşıyıcıları olmuşlar. Çünki “Qərbi Azərbaycan, yəni indiki Ermənistan ərazisi bütöv Azərbaycan tarixinə görə ən qədim, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə ən strateji, təbiətinə görə ən zəngin bölgələrindən biri olaraq həmişə milli kimliyimizin mühüm faktorlarından olmuşdur” (5, s. 228).

Amma Sovet imperiyasındakı siyasi-tarixi hadisələr xalqımızı bəzi sürprizlərlə üzbəüz qoymuşdur. Bunlardan biri "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri İosif Stalin tərəfindən imzalanmış 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 sayılı və bu qərara yardımçı olan "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi tədbirinin maliyyələşdirilməsi" haqqında 1948-ci il 10 mart tarixli 754 sayılı qərarları xalqımıza qarşı Çar Rusiyası dövrü ədalətsiz qərarların, yeni tarixi dövrdə, yeni siyasi quruluşda davam etdirildiyini göstərirdi.

SSRİ Nazirlər Sovetinin məlum qərarı ilə Ermənistan SSR-də yaşayan 100.000 nəfər əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına “kөнüllülük prinsipləri əsasında” adı altında təşkil edilən köçü əslində deportasiya idi. Məsələn, Ermənistan SSR-dən köçürülən əhalinin köçürülməsi zamanı “kənd təsərrüfatı köçürülməsi üzrə güzəştlər haqqında SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 1937-ci il 17 noyabr tarixli qərarı Kür-Araz ovalığına köçürülən azərbaycanlılara şamil edilməsi nəzərdə tutulurdu. Maraqlıdır ki, bu qərar məhz 1937-ci ildə Sibir, Qazaxıstan və Uzaq Şərq sürgün olunanlara aid idi. Bu, bir daha sübut edir ki, həmin tədbir əslində köçürülmə deyil, sözün əsl mənasında azərbaycanlıların öz ata-baba yurd-yuvalarından deportasiyası idi (1).

Ermənistanda Nəriman Nərimanov adına Azərbaycan Türk Pedaqoji Texnikumu çox çətin şəraitdə, ermənilərin milli azlığa çevirdikləri azərbaycanlıların tədris-pedaqoji mərkəzi olaraq hər cür təxribatları şəraitində öz varlığını qoruyub saxlamışdır. Texnikum bununla kifayətlənməmiş, həm Çar Rusiyası dövrü İrəvan ərazisində fəaliyyət göstərmiş qəza məktəbləri, gimnaziya, progimnaziya və Müəllimlər seminariyasında çalışmış ərəb, fars, türk, rus dillərində sərbəst danışan ziyalıların tədris-pedaqoji irsini davam etdirmiş, həm də Sovet hakimiyyətinin ilk illərində azərbaycanlıların Ermənistan adlı ərazidə milli varlığını, xüsusilə mədəni-maarif işini qorumaq kimi müqəddəs missiyanın da daşıyıcıları olmuşlar. Amma Sovet imperiyasındakı siyasi-tarixi hadisələr xalqımızı bəzi sürprizlərlə üzbəüz qoymuşdur. Bunlardan biri "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri İosif Stalin tərəfindən imzalanmış 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 sayılı və bu qərara yardımçı olan 1948-ci il 10 mart tarixli 754 sayılı qərarları xalqımıza qarşı Çar Rusiyası dövrü ədalətsiz qərarların, yeni tarixi dövrdə, yeni siyasi quruluşda davam etdirildiyini göstərirdi. Biz az da geniş tarixi və geosiyasi anlamda yanaşsaq, Axıska türklərinin Azərbaycana kütləvi köçü ilə ölkənin yüklənməsi, bu zaman "gəlməyerli" ziddiyyətlərinə rəvac verməklə demoqrafik sosial gərginliyi artırmaqla həm də bu ağır yükün altına itələnen respublikanın dirçəliş prosesini geriyyə atmaq, onun sənayeləşmə perspektivlərini gecikdirmək idi.

Bundan başqa bu gün Ermənistan adlandırılan respublikanın dağ və dağətəyi rayonlarının səfəli torpaqlarında "əsrələrlə yaşamış azərbaycanlı əhali Kür-Araz ovalığının Şoran torpaqlarına, heç bir infrastrukturu olmayan və buradakı əhalini ancaq sığındıran elatların qışlaqlarına köçürdülər.

Nəticədə bir tərəfdən "türksüz Ermənistan xülyaları reallaşır, digər tərəfdən isə həm Kür-Araz ovalığına köçürülən məcburi köçkünlər bu yerlərin təbii şəraitinə davam gətirə bilməyib, məhv olur, həm də köçürülən rayonların da hazırlıqsız olmasından, yəni ikinci dünya müharibəsinin ağır həyat şəraitindən əziyyət çəkən, heç bir şəraiti olmayan yerli əhalinin evlərinə köç-

künlərin də məskunlaşdırılması bəzən "yerli-gəlmə" ziddiyyətlərinə rəvac verərək sosial gərginliyi artırırdı. Beləliklə, ermənilər hər cür tarixi şəraitdən istifadə edərək bu prosesdən yararlanırdılar. Ermənilərin türklərin, çeçenlərin və b. qafqaz müsəlman-türk topluluqlarının Orta Asiyaya köçürülməsini təşviq etmə cəhdləri bu ərazilərdə erməni məskənlərinin salınması ilə planlı və sistemli siyasətin yeni təzahür forması idi.

Sonuncu kütləvi köçürmə faktına toxunan ümummilli lider Heydər Əliyev Respublika günü münasibətilə söylədiyi nitqində demişdir: "Azərbaycan xalqına bu dövrdə vurulan ən böyük zərbələrdən biri də 1947-1948-ci illərdə Azərbaycan xalqına qarşı Sovet hakimiyyəti tərəfindən edilmiş ən böyük ədalətsizlikdir. Təəssüflər olsun ki, tarixçilərimiz və hamımız nədənsə bu hadisəyə o vaxtlar da, indi də, xüsusilə dövlət müstəqilliyimizi əldə edəndən sonra da doğru-düzgün qiymət verə bilməmişik". Ulu öndər 1947-1948-ci illərdəki ən böyük ədalətsizlik deyəndə İ. Stalınin yuxarıdakı qərarlarını nəzərdə tuturdu.

İlk baxışda Azərbaycanın aqrar sənaye potensialını gücləndirmək, çox böyük sosial-iqtisadi məkan formalaşdırmaq baxımından gözəgəlimli görünən qərar burada yaşayan və müharibənin ağır şəraitində daha da müflisləşən əhəlinin üstünə yeni bir köç dalğasının yüklənməsi ilə, Ermənistan ərazilərində türk çoxluğunu sürətlə aradan qaldırır, həm də antiAzərbaycan əhval-ruhiyyəsini Dağlıq Qarabağda yeni müstəviyə keçirməyin hazırlığını aparırdılar. Eləcə də Bakı, Sumqayıt, Gəncə kimi iri yaşayış yerlərinə Azərbaycanın kənd rayonlarındakı ermənilərin kütləvi axınına təşkil edərək şəhərlərin milli tərkibinin güclənməsinin qarşısını alırdılar.

Deportasiyanın doğurduğu acı həqiqətlər

23 dekabr 1947-ci il tarixli bədnam qərarla 1948-ci ildə 10000, 1949-cu ildə 40000, 1950-ci ildə isə 50000 nəfər olmaqla 100000 Azərbaycanlı kolxozçuların "kөнüllülük prinsipi" əsasında Azərbaycanın Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə bağlı kompaniyanın təcili həyata keçirilməsinin əsl mahiyyəti həmin qərarın sonuncu 11-ci maddəsində açıqlanır. Orada yazılırdı ki, "Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə icazə verilsin ki, Azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycanın Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar onların boşaltdıqları tikililəri və yaşayış

evlərini xaricdən Ermənistanə gələn erməniləri yerləşdirmək üçün istifadə etsinlər".(1. s83) Heç əslində gələn ermənilər, yəni axbarlar dağ kəndlərinə göndərilmədi. Onlar Yerevan, Leninakan, Kirovakan, Qafan, Dilican sahələrində yerləşdirildi, onlar üçün Sevan, Razdan, Lusavan, Çarensavan adlı yeni sənayeləşmiş şəhərlər yaradıldı. Bu onu göstərirdi ki, bizləri oradan köçürməkdə məqsəd onları yerləşdirmək yox, Ermənistandan Azərbaycanlıları təmizləmək idi.

Hələ 1948-ci ilin iyulun 5-də respublika Nazirlər Sovetinin sədri T. Quliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin müavini V. Molotova məktubunda həmin ildə Kür-Araz ovalığına köçürülməsi nəzərdə tutulmuş Azərbaycanlı əhəlini yerləşdirmək üçün yaşayış binalarının olmamasını nəzərə alaraq onların bir hissəsini respublikanın başqa rayonlarında yerləşdirməyi xahiş edərək, həm də belə bir təkliflə çıxış edirlər ki, gələn köçkünlər Ermənistanın əsasən dağlıq və dağətəyi rayonlarından olduqlarına görə onların Kür-Araz ovalığında isti iqlim şəraitinə çətin uyğunlaşacaqlarını Moskvadan xahiş etsələr də heç bir cavab alınmamışdır. Nəticədə bu səbəbdən köçkün əhəlinin xeyli hissəsi bu şəraitə dözməyərək məhv olur, ən yaxşı halda kəndlilər, qohum-əqrəbalar kompakt şəkildə yox, respublikanın 28 rayonuna səpələnir. Demografik vəziyyət, adət-ənənələr, etnik və dini həssaslıq əsas götürülmür, nə olur olsun, harada olur olsun yerləşdirmək kompaniyası başlayır. Səbəbi isə Moskvanın Azərbaycana, onun rəhbərliyinə təzyiqi idi. Guya ki, xaricdən gələn ermənilər sərhəddə çətin vəziyyətdə gözləyirlər. Digər bir məqam planda nəzərdə tutulan köçürmədən başqa, qohum-əqrəbaları ilə eyni yerə köçmək istəyən insanlara, eləcə də özbaşına köçənlərə Ermənistanda göz yumulur, əhəli kütləvi köçə təşviq edilir, çətinliklər ucbatındam Azərbaycandan qonşu Bakıya qayıdanlarla bağlı Yerevandan Moskvaya rəsmi teleqramlar vurulur, Azərbaycanı qrafikə əməl etməməkdə təqsirləndirirlər. Məsələn, bir fakta diqqət yetirək; 1950-ci ilin noyabrında Ağcabədi rayonuna köçürülmüş Əmir İsmayılov adlı şəxs Ermənistanə doğma Zəngibasar rayonunun Rəhimabad kəndinə qayıdışı ilə bağlı İ. Stalinə məktublar yazaraq bu xahişlərinin nəzərə alınmasını rica edirlər. Ermənistandan gələn etiraza cavab olaraq Moskvadan Baş Köçürmə İdarəsinin inspektoru V.

Nesterovic təcili Əmir İsmayılovla Ermənistan-da görüşür. Nəticədə həmin şəxsi "qulağından tutub zurna-balabanın müşayiəti altında yenidən Ağcabədiyə qaytarırlar" (1, s. 20).

Məsələn, Ermənistanın Basarkeçər rayonunun Zod kəndində Bala Hacıyev eyni kənddən 100 ailənin Xanlar rayonuna könüllü köçürülmələrini xahiş etmişdir ki, səpələnib itbata düşməsinlər. Onların xahişini Azərbaycan rəhbərliyi nəzərə almaları faktını Ermənistanda çox böyük razılıqla qarşılımışlar. Təki getsinlər!

Ümumiyyətlə, SSRİ Nazirlər Sovetinin "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında 23 dekabr 1947-ci il tarixli 4083 sayılı və 10 mart 1948-ci il tarixli 754 sayılı qərarlarının həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən 1948-1954-cü illərdə 322 qərar, sərəncam, hesabat xarakterli əmrlər verilmişdir".

"Proletar beynəlmiləçiliyi və qardaşlığı" şüarları altında köçürülən kolxozçu və digər azərbaycanlı əhali arasında təcrübəli kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri, sənayeləşmiş sahələrdə çalışan texnoloqlar, həkimlər, müəllimlər də var idi. Onların içərisində müəllimlərin və məktəblilərin qarşılaşdıqları çətinliklər heç də o birilərdən az deyildir.

İlk öncə köçürmənin bu və ya digər məsələləri ilə bağlı qəbul edilmiş sənədlərdə ilk dəfə 6 may 1948-ci il tarixli 651 sayılı "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi tədbirinin maliyyələşdirilməsi haqqında 6 may 1948-ci il tarixli 651 sayılı qərarında bəhs edilir". Belə ki, ayrılmış vəsaitin 42000 manatı maarif, 70000 manatı isə mədəni-maarif müəssisələrinin köçürülməsi üçün nəzərdə tutulurdu. Köç zamanı bu sahənin sistemli köçünün baş vermədiyini görünür. Bu sahədə işlərin sistemli həyata keçirilməsi üçün "Köçürülmə işi ilə əlaqədar Azərbaycan SSR-in Ermənistan SSR-də ki nümayəndəsi haqqında "Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Allahverdiyev N.C. respublika Nazirlər Kabinetində köçkünlərlə işi üzrə müvəkkil, M. Məmmədov isə Ermənistan SSR-də Azərbaycanın səlahiyyətli müvəkkili təyin edilir.

Köçürülmə məktəb müəllimlərini də əhatə etmişdir. Belə ki, 1948-ci il iyulun 1-də Azər-

baycan SSR Nazirlər Sovetinin qəbul etdiyi İrəvan "Pedaqoji İnstitutun Azərbaycan bölməsinin və İrəvan Azərbaycan Pedaqoji Texnikumunun Ermənistan SSR-ə köçürülməsi haqqında" qərarı ilə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlılar oxuyan dil-ədəbiyyat, coğrafiya və fizika-riyaziyyat fakültələrinin 149 tələbəsi V. Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun müvafiq fakültələrinə, həmin fakültələrin qiyabi şöbələrinin 257 tələbəsi isə o vaxtlar ayrıca fəaliyyət göstərən Azərbaycan qiyabi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat, coğrafiya və fizika-riyaziyyat fakültələrinə yerləşdirilmişdir.

Həmin qərarın 1-ci maddəsinin 5-ci bəndi ilə institutun tədris-pedaqoji heyətini öz istəklərinə uyğun respublikanın ali və orta ixtisas təhsilli müəssisələrində yerləşdirilmə nəzərdə tutulmuşdur.

Qərarın 9-cu bəndi ilə Yerevan Azərbaycan Pedaqoji məktəbi tam tərkibdə, yəni əyani 232, qiyabi şöbədə oxuyan 102 tələbə Gəncə yaxınlığındakı Yelendorf qəsəbəsinə sonrakı adı ilə desək, Xanlar uşaq evinin binasına köçürülmüşdür. Yeri gəlmişkən, hal-hazırda həmin binada Göygöl peşə-texniki məktəbi yerləşir. Həmin qərar ilə Xanlar uşaq evi isə Çaykənddəki Veterinariya Texnikumunun binasına köçürülmüşdür.

Həmin qərarın 2-ci maddəsi ilə Xanlar rayon sovetinin sədri Apresyana tapşırırlar ki, Pedaqoji məktəbin 220 şagirdinin yataqxana və müəllim kollektivinin münasib yaşayış yerləri ilə təmin edilməsində Azərbaycan SSR-in Maarif nazirliyinə şərait yaratsın.

Həmin qərarın 3-cü bəndi Yerevan Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlılar oxuyan fakültələrinin V. Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna qatılması ilə bağlı onlara keçmiş Tətbiqi Təbabət İnstitutunun binasının ayrılması respublika Elmlər Akademiyasına tapşırırlar.

Qərarın 5,6-cı maddələrinin müvafiq bəndlərində tədris vasitələri və avadanlıqlarının Yerevandan köçürülməsinin təmin edilməsi, Azərbaycandakı Pedaqoji məktəblərinin sayının Xanlar Pedaqoji məktəbi adı ilə 8-ə çatdırılması qərarlaşdırılır.

Azərbaycanlıların deportasiyası ilə bağlı tənzimləmə prosesindən irəli gələn bir sıra məsələlərdə də yenə həmin tədris ocaqlarının adı çəkilir.

Məsələn, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən köçürülmüş azərbaycanlıların Azərbaycan SSR-in Xanlar rayonunda yerləşdirilməsi haqqında" 1490 sayılı qərarı ilə Xanlara köçürülmüş Pedaqoji Məktəb artıq sənədlərdə Xanlar Pedaqoji Məktəbi adlandı (11, s.704).

Qərarın 6-cı bəndi İrəvan Pedaqoji İnstitutunun əyani və qiyabi şöbələrindəki azərbaycanlı tələbələrinin tam tərkibdə əyani və qiyabi Azərbaycan Pedaqoji İnstitutlarına köçürülməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə müxtəlif nazirlik və təşkilatlara göstərişlər verilmişdir.

16 dekabr 1948-ci il 1490 sayılı "Ermənistan SSR-dən köçürülmüş azərbaycanlıların Azərbaycan SSR-in Xanlar rayonunda yerləşdirilməsi haqqında" respublika Nazirlər Sovetinin qərarında məskunlaşmadan keçən müddətdə Xanlar Pedaqoji Məktəbinin hələ də yaxşı şəraiti olan bina ilə, eləcə də yanacaq, yataq dəstləri ilə təmin edilməməsi, eləcə də səhər, günorta və axşam yeməklərinin bahalıq ucubundan tələbələrin istifadə edə bilməmələri ürək ağrısı ilə qeyd edilərək, rayon rəhbərliyi qarşısında konkret həll müddəti qoyulmuşdur.

Bundan başqa, məktəbə təsərrüfat problemlərini həll etmək üçün üç ton yük tutumu olan "Zil" markalı avtomaşın ayrılması, nəhayət neftdən gələn gəlir hesabına tələbələrə həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə 500 rus rublu məbləğində birdəfəlik təqaüd ayrılması, neftdən gələn gəlir hesabına məktəb hesabına məktəb üçün həyətəyən və təsərrüfat sahəsinin müəyyən edilməsi də qərarlaşdırılmışdır. Nəhayət, məktəbin tədris pedaqoji heyəti üçün yaşayış yerləri, həyətəyən sahələrin ayrılması, onların tikinti materialları ilə təmin edilməsi, eləcə də Azsovxoztrestin istifadəsində olmuş və hal hazırda SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin 223 sayılı istirahət düşərgəsinin hospital binasının məktəbə yataqxana olaraq ayrılmasıdır.

Qəbul edilmiş qərarlarda müəllimlərin yerləşdirilməsi məsələlərinə toxunulmuş bu sahədə o vaxtkı bədnam Dağlıq Qarabağ Vilayətinə köçürülmüş azərbaycanlı kolxozçuların yerləşdirilməsində açıq-aşkar süründürməçilik və etinasızlığa görə respublika Nazirlər Soveti vilayətin inzibati-partiya rəhbərliyinin cəzalandırılması haqqında 15 yanvar 1949-cu il tarixli 98 sayılı xüsusi qərar qəbul edilmişdir. Məsələn,

Martuni rayonunda 355 nəfər, o cümlədən 86 təsərrüfat, yəni ailə köçürülsə də uşaqların dərəcə davamiyyəti təmin edilməmiş, Güneyçartar kənd məktəbinin azərbaycan dili müəlliməsi heç bir səbəb olmadan rayon maarif şöbəsinin müdiri Ulubabyan tərəfindən azad edilmişdir. Vilayətdə xüsusilə Azərbaycan dilinin tədrisinə qarşı açıq tənqidçi siyasət aparılmış, ya dərəcə saatları gec müəyyən edilmiş, ya müəllimlərin təyinatı yubadılmış, ya da müəllimlərə kommunal-məişət şəraiti yaradılmamışdır. Vilayətin erməni rəhbərliyi ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycanlıların orada məskunlaşmasına qarşı açıq tənqidatlə məşğul olmuşlar. Azərbaycanlı müəllimlərə qarşı tənqidat isə pik həddə çatmışdır. Vilayət maarif şöbəsinin 18 dekabr 1948-ci il 255 sayılı qərarı ilə Gişi orta məktəbinin köçkün rus dili müəllimi 33 yaşlı Müseyib Mahmudov əsassız olaraq işdən çıxarılmışdır. Səbəb isə həmin Hunusnak kəndində azərbaycanlı şagirdlərə şərait yaradılmaması, onların Gişi kəndinə dərəcə davam etmələrinə müəllimin etirazı olmuşdur. Digər müəllim Həsənova Klaranın şikayət məktubunun məzmunu ondan ibarət idi ki, məktəbi qızdırmağa yanacaq verilsə də, köçkün müəllimlərə bəhanələrlə yanacaq ayırmırlar ki, məktəbdən uzaqlaşsınlar, şagirdlər oxumasın, valideynlər Azərbaycanın qonşu rayonlarına getsinlər. Müəllimlərdən Babayeva Kübra 6 uşaq, Abbasova Qəmər 8 uşaq, şəraitətsizlikdən məktəblərdə tədrisdən uzaqlaşaraq Tərtər rayonuna köçmüşlər və yaxud Güneyçartar kəndinin briqadiri Lazar Autunyan köçkün müəllim Mariya Rüstəmovanın 2 inəyini, 3000 rubl pulunu, kostyumunu və saatını oğurlasa da ona cəza tətbiq edilməmiş, müəllimə məktəbi tərk etmişdir.

Bunlardan fərqli olaraq müəllimlərin məskunlaşmasına Azərbaycanın digər rayonlarında xüsusi diqqət yetirilirdi. Məsələn, respublika Nazirlər Kabinetinin 9 fevral 1949-cu il tarixli 103 sayılı qərarı ilə Qasım İsmayılov indiki Goranboy rayonunda 21 müəllimin, 10 partiya-təsərrüfat rəhbərliyi təcrübəsi olan köçkün ailəsi yerləşdirilmiş, onlara müvafiq sosial şərait yaradılmışdır.

İrəvan Pedaqoji Texnikumundan Xanlar Pedaqoji Məktəbinin simasında gedən şəraflı yol

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının mənəvi ardıcılıqları olaraq İrəvan Pedaqoji Texniku-

mundan Xanlar Pedaqoji Məktəbinə gedən tarixi yol onun fəaliyyətinin üçüncü dövrünü təşkil etdi. Müxtəlif illərdə aşağıdakı şəxslər burada direktor vəzifəsində çalışmışlar: 1948-ci ildən 1950-ci ilədək Cəfərov Əsgər Məmməd oğlu, 1950-ci ildən 1951-ci ilədək Cəfərov İsa Qara oğlu, 1951-1965-ci illərdə Tarix Şəmdin oğlu Şirinov, 1965-1968-ci illərdə Suqra Qoca qızı İsmayılova, 1968-1970-ci illərdə Məmmədov Adil İsmayıl oğlu, nəhayət, 1970-ci ilin aprelinədən həmin ilin iyulunaədək Qəzənfər Quliyev məktəb direktoru vəzifələrində çalışmışlar. Onlardan Muqbil Bağirov, Raziyyə İsmayılova, Sura Babayeva və Adil Məmmədov həm də uzun müddət tədris işləri üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışmışlar.

Hər cür çətinliyə baxmayaraq fəaliyyətini davam etdirən Xanlar Pedaqoji məktəbində 1954-cü ildə I kursdan II kursa 28 nəfər, II kursdan III kursa 29 nəfər, III kursdan IV kursa 53 tələbənin keçməsi haqqında direktorun əmri vardır. Yenə orada göstərilir ki, 1956/57-ci tədris ilində məktəbin yataqxanasında 99 tələbə məskunlaşmışdır.

Məktəb Xanlarda fəaliyyətinə 9 müəllim, 47 tələbə ilə başlamışdır. Onlardan: Mehdi Kazımov – pedaqogika, psixologiya və rus dili; Muqbil Bağirov – ana dili və ədəbiyyat; Raziyyə İsmayılova – tarix; Məmməd Həsənov – fizika-riyaziyyat; Surə Babayeva – coğrafiya və hüsn-xət; Bəşir Məmmədov – bədən tərbiyəsi və idman; Məmməd Əsədov – sinifdənkənar bədii dərnəklər müdiri; Sadıq Heydərzadə - təbiətşünaslıq fənləri müəllimləri olaraq fəaliyyətə başlamışlar. Sonralar 11 nəfərlə tədrisə davam edən məktəbin 1970-1971-ci tədris ilində 50 nəfər bitirmişdir ki, bunlar sonuncu məzunlar olmuşlar. Onlar aşağıdakılardır:

Abbasova Həqiqət Cəmil qızı; Allahverdiyeva Şükür Həsən qızı; Bağirova Əsli Gəncə qızı; Vəliyeva Sevil Nəriman qızı; Əlinur Tahir Muxtar oğlu; Əliyev Firudin Həsən oğlu; Əliyeva Rəşidə Rəcəb qızı; Əskərova Lətifə Əsəd qızı; Əsədova Təmilə Məmmədəli qızı; Zeynalov Vahid Əbdüləli oğlu; Zəmanova Məzmurə İbrahim qızı; İsmayılov Təhməz Heydər oğlu; İbrahimov Hidayət Əli oğlu; İmamverdiyeva Fatima Hüsüqulu qızı; Məmmədov Tofiq Rum oğlu; Məmmədova Səfurə Qoşqar qızı; Məmmədova Pəri Rüstəm qızı; Abbasova Zərifə

Abdulla oğlu; Bağırılı Xəlilə Cəlil qızı; Rzayeva Südəbə Yunis qızı; Səmədova Yamən Əli qızı; Sadıqova Təzəgül Sərdar qızı; Tapdıqov Oruc Hüseyn oğlu; Hüseynov Əli Dəmir oğlu; Həşimova Həqiqət Abdulla qızı; Hacıliyeva Rəfiqə Alı qızı; Hüseynova Fəridə Hüseyn qızı; Hüseynova Moruq Fərman qızı; Cəfərova Şəhla Cəfər qızı; Cabbarlı Gülgəz Ağababa qızı; Şirinova Ərginaz Nəriman qızı; Şabanova Şəfiqə Ziya oğlu; Məmmədova Əntiqə Əjdər qızı; Əliyev Teymur Dəmir oğlu; İsmayılov İsfəndiyar Müslüm oğlu; Qasımova Elmira Kazım qızı; Qasımova Qənfilə Ziyad qızı; Rzayev Valeh Ağaməmməd oğlu; Nəbiyev Valeh Bəhlul oğlu; Aslanova Mühərib Vəli qızı; Babayeva Səmayə Qara qızı; Bikəli Xədicə Allahqulu qızı; Əliyeva Madura Həbil qızı; Nəbiyeva Rəna Seyid qızı; Qənbərova Gözəl Bilal qızı; Nəcəfova Gülnar Aslan qızı; Şahverdiyeva Mübarizə İsmayıl qızı; Cavadov Hafiz Teymur oğlu; Məmmədova Lətifə Abbasəli qızı; Vəliyeva Mehri Hübət qızı (cəmi 50 nəfər) (16.)

1971-ci ildə buraxılış imtahanı zamanı erməni mühasibi Zinaida Arakelova və kassir Tamara Martirosovanın fitvaları ilə müəllimlər arasında gərginliyin yüksək həddə çatması səbəbindən məktəb fəaliyyətini Azərbaycan SSR Ali və Orta ixtisas Təhsil Nazirinin 21 iyun 1971-ci il 201 sayılı əmri ilə dayandırmışdır.

Göründüyü kimi, İrəvan Müəllimlər Seminariyası, eləcə də onun mənəvi ardıcılıqları olan İrəvan Pedaqoji Texnikumu, nəhayət, Xanlar Pedaqoji məktəbi daim erməni təhdidləri ilə qarşılaşsa da şanlı bir yol keçmiş, xalqımızın ən çətin dövründə; -Çar və Sovet Rusiyası işğalı dövründə məqsədli şəkildə bizə qarşı düşməne çevrilmiş ermənilərin fitnəkarlığını dəf edərək xalqımızı çox böyük güclərlə “Azərbaycan davası” adlı milli mücadiləyə hazırlamışlar. Onun məzunlarından Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Pedaqogika kafedrasının professoru Abbas İsmayılovu, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin kafedra müdirləri, tarix elmlər doktoru, professor Yusif Yusifov, filologiya elmlər doktoru, professor Fərhad Fərhadovu, tarix elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Süleyman Məmmədovu xüsusilə qeyd etməliyik (6, s. 341).

Beləliklə, İrəvan xanlığının ərazisində Çar Rusiyasının əli ilə Ermənistan adlı dövlətin ya-

ranmasından sonra oradan bu ərazilərdə milli zəmində məqsədli qarşılıqlar yaratmaqla, Azərbaycanın Türk dünyası üçün vacib geosiyasi əhəmiyyətli məkan olması ilə bağlı gələcəkdə yeni-yeni qaynar nöqtələrin yaradılması prosesi sistemli xarakter aldı.

Bir əsrə yaxın dövrdə ölkəmiz bu təhdidləri dəf etmək zorunda qaldı ki, bunlardan biri də “Dağlıq Qarabağ” adlı qondarma qurumun tarixin zibilliyinə atılması ilə başa çatdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi “xalqımız əsrlər boyu öz hüquqlarını qorumaq üçün, öz tarixi torpaqlarında yaşamaq üçün böyük fədakarlıq göstərmişdir. Ancaq buna baxmayaraq, tarixin müxtəlif vaxtlarında bizim xalqımız öz doğma torpaqlarından məhrum edilmişdir. XX əsr bu baxımdan xalqımız üçün çox böyük faciələr gətirmişdir. 1918-ci ildə təzə yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün ilk qərarlarından birində bizim tarixi şəhərimizi – İrəvanı

Ermənistanı faktiki olaraq bağışlamışdır. Bu, bağışlanmaz bir addım idi, bu, xəyanət idi və cinayət idi. Bunu biz hamımız yaxşı bilirik, xalqımız da bunu bilməlidir. Biz heç vaxt tariximizi təhrif etməməliyik”.

Problemin aktuallığı. Deportasiya dövrü erməni təhdidlərinin qızgın dövrüdür. İrəvan Pedaqoji Texnikumunun Xanlara köçürülməsi milli məktəb və pedaqoji fikir tarixinin unudulmaz mərhələsi olaraq aktuallığı ilə seçilir.

Problemin elmi yeniliyi. Milli məktəb və pedaqoji fikir tarixinin indiyədək işlənməmiş sahəsi olaraq yeni araşdırmalarla tədqiqatçıların gələcəkdə prosesə cəlb edilməsidir. İrəvan məktəb və pedaqoji fikir tarixinin ümumazərbaycan ictimai-humanitar fikrinin tərkib hissəsi kimi ictimailəşdirilməsidir.

Praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Milli məktəb və pedaqoji fikir tarixinin az tədqiq edilmiş sahəsinin öyrənilməsi və öyrədilməsidir. Bu, həm də eyni adlı kursun tədrisinin zənginləşməsi baxımından da tətbiqi əhəmiyyəti ilə seçilir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən deportasiyası (1948-1953). – Bakı, 2013. – 784 s.
2. Azərbaycan tarixi. V c. Bakı, 2001.
3. Cəfərov, C. İrəvanda milli maarifçilik mühiti. / C. Cəfərov. C. Allahverdiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2017.
4. Cəfərov, C. Təhsil tariximizdən: *İrəvan Pedaqoji Məktəbi*. / C. Cəfərov. C. Allahverdiyev. – Bakı: Elm, – 2017. – 460 s.
5. Ələkbərli, Ə. Qərbi Azərbaycan abidələri. / Ə. Ələkbərli. – Bakı: Ağrıdağ, – 2006.
6. Rüstəmov, F. Pedaqogika tarixi. / F. Rüstəmov. – Bakı, 2006.
7. Əhmədov, H. Avrasiya xalqlarının məktəb və pedaqoji fikir tarixinə dair oçerklər. / H. Əhmədov. – Bakı: Maarif, – 2012.
8. Bayramov, İ. Qədim Azərbaycan şəhəri. İrəvan. / İ. Bayramov. – Ankara, 2023.
9. Həbibbəyli, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. / İ. Həbibbəyli. – Bakı: Elm, – 2019.
10. Məmmədov, İ. Tariximiz, torpağımız, taleyimiz. / İ. Məmmədov. – Bakı: Adiloğlu, – 2003.
11. Mərdanov, M. Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. / M. Mərdanov. – Bakı, 2001.
12. Nadir Dövlət Rusiya türklərinin milli mübarizə tarixi (1905-1917). – Bakı, 2002.
13. Nazim Mustafa. İrəvan şəhəri. / Nazim Mustafa. – Bakı, 2020.
14. Rzayev, V. Naxçıvan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. / V. Rzayev. – Bakı, 2018.
15. Mahmudov, Y. İrəvan xanlığı. / Y. Mahmudov. – Bakı, 2010.
16. Xanlar Rayon Dövlət Arxivi (indiki Göygöl rayonu). Xanlar Pedaqoji Məktəbinin 1970-1971-ci tədris illəri üçün əmr kitabı. N 1-288. Fond 131. Qeyd N 2, saxlama vahidi 1, əlaqə vərəqi 1

E-mail: bayramov.hasan@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 13.05.2024